

ΠΡΟΛΟΓΟΣ

ΤΟ ΠΑΡΟΝ ΒΙΒΛΙΟ ξεκίνησε απρόσμενα και απροσχεδίαστα: από την ά-πορία και την ευχάριστη συνάμα έκπληξη που μου προκάλεσαν ή έμφατικά άραιο-γραμμένη κατακλείδα του τελευταίου ποιήματος τής δεύτερης προπολεμικῆς συλλογῆς *Τὰ κλειδοκύμβαλα τῆς σιωπῆς* (1939) του Νίκου Έγγονόπουλου, με τίτλο «Στοὺς φίλους τῶν πόλεων»:¹

καὶ τώρα παρεμβάλλεται τὸ δράμα τῆς Πασιφάης

Ἡ προσπάθεια γιὰ τὴν ἀποκωδικοποίηση τῶν συμβόλων στὸ συγκεκριμένο ποίημα αὐξήσε τὴν ἐρευνητικὴ περιέργεια γιὰ ἀποτυπώσεις τοῦ μύθου τῆς Πασιφάης καὶ σὲ ἄλλα νεοελληνικὰ λογοτεχνικὰ κείμενα τοῦ 20οῦ αἰῶνα. Διόλου τυχαῖα, ὅπως τὸ ἐρμηνεύω τώρα ἐκ τῶν ὑστέρων, τὸ γενικότερο ἐνδιαφέρον γιὰ τὸν μύθο που ταξιδεύει πίσω στὸν χρόνο συμπορεύτηκε καὶ συναντήθηκε μὲ τὰ ποικίλα ἐρεθίσματα ποὺ πρόσφε-

1. Νίκος Έγγονόπουλος, *Ποιήματα Α΄*, Ἀθήνα, Ἴκαρος, 1966, σ. 139-141.

ρε τὸ Ζ' Συνέδριο τῆς Ἑλληνικῆς Ἑταιρείας Γενικῆς καὶ Συγκριτικῆς Γραμματολογίας, μὲ τίτλο *Μύθος/Μύθοι στὴ Λογοτεχνία* (13-16 Μαΐου 2021), ἀφιερωμένο στὴ Μνήμη τοῦ Ζαχαρία Ι. Σιαφλέκη.² Ἐτσι οἱ ἀρχικοὶ προβληματισμοὶ ἐμπλουτισμένοι πλέον καὶ συντονισμένοι μὲ διαφορετικοὺς καὶ ποικίλους βηματισμοὺς προσπάθησαν νὰ διαχειριστοῦν τὸν σπόρο ποὺ εἶχε φυτευτεῖ στὸ μεταξὺ στὸ βιβλίο μου *Ζωντανοὶ ἴσκιοι* (2020) καὶ συγκεκριμένα στὴ διήγηση «Ὁ ἴστος τῆς Πασιφάκης»· ἐκεῖ ἡ δική μου Πασιφάκη μετασχηματίζεται σὲ μυθοπλαστικὸ πρόσωπο, καταθέτει μιὰ ἐρμηνεία γιὰ τὸν ἑαυτὸ της καὶ τὸν κόσμο καὶ ἀπορροφώντας τὴ συγκινημένη χειρονομία τιμῆς καὶ μνήμης ἀπέναντι σὲ συγγραφεῖς καὶ κείμενα ποὺ τροφοδότησαν καὶ διαμόρφωσαν καὶ τὴ δική μου συγγραφικὴ ταυτότητα ἀποτελεῖ μιὰ δοκιμὴ γιὰ τὴ συνεχῆ ἀλληλεξάρτηση καὶ ἀνατροφοδότηση τῆς σχέσης ἀνάμεσα στὴν ἀναγνωστικὴ περιπλάνηση καὶ τὴ λογοτεχνικὴ γραφῇ.

Μὲ συναδέλφους καὶ φίλους μοιράστηκα ἀπορίες, ἐνστάσεις, δισταγμοὺς, πισωγυρίσματα ἀλλὰ καὶ χαρές, ὅσα ἐντέλει ἀποτελοῦν βασικὰ χαρακτηριστικὰ μιᾶς ἐρευνητικῆς πορείας. Ἡ Ἄννα Κατσιγιάννη, ἡ

2. Ὁργανώθηκε ἀπὸ τὸν Τομέα Νεοελληνικῆς Φιλολογίας (Τμῆμα Φιλολογίας, ΕΚΠΑ), τὴν Ἑλληνικὴ Ἑταιρεία Γενικῆς καὶ Συγκριτικῆς Γραμματολογίας καὶ τὴ Σχολὴ Ἀνθρωπιστικῶν Ἐπιστημῶν τοῦ ΕΑΠ. Βλ. καὶ Ζαχαρίας Ι. Σιαφλέκης, *Ἡ εὐθρανστὴ ἀλήθεια. Εἰσαγωγή στὴ θεωρία τοῦ λογοτεχνικοῦ μύθου*, Ἀθήνα, Gutenberg, 1998.

Ἀθηνᾶ Βογιατζόγλου, ὁ Βασίλης Βασιλειάδης, ὁ Βαγγέλης Χατζηβασιλείου, ὁ Χάρης Μιχαλόπουλος, ὁ Χρήστος Σιμελίδης, ἡ Εὐαγγελία Ἀμοιρίδου, ἡ Μαρία Ἀκριτίδου πρότειναν κείμενα, διάβασαν μὲ προσοχή τὸ χειρόγραφο ἢ τμήματά του, προχώρησαν σὲ διαπιστώσεις, διορθώσεις καὶ σχόλια πού, μὲ τὴ σειρά τους, ὁδήγησαν σὲ γόνιμους ἀναστοχασμοὺς ἢ/καὶ ἀναθεωρήσεις. Τὸ ἴδιο συνέβη καὶ μὲ τὴ σχετική μου ὁμιλία (17 Μαΐου 2022) στὸ πλαίσιο τοῦ Μεταπτυχιακοῦ Προγράμματος τῆς Νεοελληνικῆς Φιλολογίας (Τμῆμα Φιλολογίας, ΑΠΘ). Τοὺς εὐχαριστῶ.

Τέλος, αἰσθάνομαι τὴν ἀνάγκη νὰ εὐχαριστήσω γιὰ μιὰ ἀκόμη φορά τὴ φιλόξενη στέγη τῶν ἐκδόσεων Gutenberg· ὁ Κώστας Δαρδανὸς ἀπὸ τὴν πρώτη στιγμή μὴ περιέβαλε μὲ ἐμπιστοσύνη καὶ ευφρόσυνη διάθεση τὸ πόνημά μου ἐντάσσοντάς το ἀμέσως στὸ ἐκδοτικὸ πρόγραμμα· ὁ Γιάννης Μαμάης μὲ γνώση, καλλιτεχνικὴ εὐαισθησία καὶ ὀξυδέρκεια ἐπέμενε στὴ συνεργασία ἀναδεικνύοντάς την μὲ τὸν τρόπο του ὡς ὕψιστη ἀρετὴ τῆς ἐπιμέλειας· ἡ Ἀρετὴ Μπουκάλα, σὲ ὅλη τὴ διάρκεια τῆς προετοιμασίας, πρόσφερε καὶ πάλι ἀπλόχερα τὰ δῶρα τῆς ἀφειδώλευτης διαθεσιμότητος, τῆς συνέπειας καὶ τῆς ἀκρίβειας.

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Στόχοι και μεθοδολογικά ζητούμενα

ΣΤΟΧΟΣ τοῦ παρόντος βιβλίου εἶναι νὰ διαπιστώσει διασταυρώσεις, μετασχηματισμούς καὶ ἀναδημιουργίες τοῦ μύθου τῆς Πασιφάης σὲ νεοελληνικὰ λογοτεχνικὰ κείμενα τοῦ 20οῦ αἰώνα, νὰ προτείνει ἐρμηνεῖς ποὺ προκρίνουν συνδυασμούς θεωρητικῶν προτάσεων μὲ ιδεολογικὰ/πολιτισμικὰ συμφραζόμενα καὶ ἐντέλει νὰ καταθέσει τόσο τὸν ἀναστοχασμὸ ὅσο καὶ τὴν ἀπόλαυση γιὰ τὴν κατίσχυση καὶ τὸ κέρδος τῆς ἀφοσίωσης στὴν τέχνη εἰδικὰ σὲ χρόνια «σακάτικα», ὅπως θὰ ἔλεγε καὶ ὁ ποιητής. Ἐνταγμένη λοιπὸν στὸ εὐρὺ καὶ γενναϊόδωρο πεδίο τῶν σπουδῶν πρόσληψης ἢ ἐργασία καλεῖται νὰ μελετήσῃ τρόπους μὲ τοὺς ὁποίους οἱ συγγραφεῖς μεταπλάθουν τὸν μύθο τῆς μινωικῆς βασίλισσας προκειμένου νὰ τὸν ἐντάξουν στὸ δικό τους σύμπαν, τὸ ὁποῖο, ὅπως συμβαίνει τὶς περισσότερες τουλάχιστον φορές, ἐξελίσσεται καὶ συγκροτεῖται ἀνάλογα μὲ τὴν πνευματικὴ πορεία τῶν δημιουργῶν σὲ συνδυασμὸ μὲ ποικίλους παράγοντες καὶ φυσικὰ μὲ τὰ ἐκρηκτικὰ προστάγματα τοῦ καιροῦ κάθε φορά.

Ἔτσι ἡ δική μου ἀφετηρία προϋποθέτει καὶ τὴ μελέτη αὐτοῦ τοῦ κόσμου ὑπὸ τὸ φῶς τοῦ νέου συμβόλου, σὲ συνδυασμὸ μὲ θέσεις ποὺ καλεῖται νὰ καταλάβει ἡ Πασιφάη (πρωταγωνιστικὲς ἢ δευτερεύουσες, μεταλλαγμένες ἢ πιστὲς στὶς ἀρχικὲς παραλλαγές), μὲ ἰδεολογικὲς χρήσεις καὶ νὰ ἐκτιμηθεῖ ἐντέλει ἡ ἀρμονικὴ ἔνταξή της ἢ ἡ περιθωριακὴ θέση ἢ/καὶ ἡ ἀχρησία της σὲ διαφορετικὸ κάθε φορὰ πλαίσιο.

Ἐπειδὴ ἡ πορεία τοῦ βίου τῆς Πασιφάης ἀποδεικνύεται μακρὰ καὶ ἀνθεκτικὴ στὸν χρόνον καὶ ἐπειδὴ ἐπίσης οἱ μεταπλάσεις τοῦ ἀρχετυπικοῦ μύθου, ὅπως συνήθως συμβαίνει, προβάλλουν εὐφάνταστες κι εὐπροσάρμοστες στὴν προσπάθειά τους νὰ ἀνταποκριθοῦν στὰ ζητούμενα τοῦ δημιουργοῦ καὶ τοῦ καιροῦ, ὁ τίτλος τοῦ βιβλίου ἀποτυπώνει αὐτὴν ἀκριβῶς τὴ σύλληψη τῆς μυθικῆς μορφῆς σὲ διάρκειά ἀλλὰ καὶ σὲ διαρκὴ κίνηση ποὺ ἀντιμάχεται τὴ στασιμότητα, τὴν ἀκίνησία καὶ τὴ μνημείωση καὶ προκρίνει ἀφενὸς τὴν ἐλαστικότητα καὶ ἀφετέρου τὴν ἀναγκαιότητα αὐτῆς ἀκριβῶς τῆς ἐκκρεμότητας. Μάλιστα ἡ εὐπροσάρμοστη μυθικὴ μορφή δὲν θὰ πρέπει νὰ ἐννοηθεῖ μόνο σὲ ἐπίπεδο γραφῆς ἀλλὰ καὶ σὲ ἐπίπεδο ἀνάγνωσης προ(σ)καλῶντας σὲ νέες κάθε φορὰ προσεγγίσεις. Καθὼς λοιπὸν προβάλλει ὁ δικός μου ὀρίζοντας μελέτης, θέλω νὰ πιστεύω ὅτι ἡ συνάντηση καὶ ἡ συνομιλία μὲ τὰ κείμενα μπορεῖ νὰ ἀποτελέσει ἕναν ἀκόμη κρίκο στὴν ἀναγνωστικὴ ἀλυσίδα καὶ νὰ πυροδοτήσῃ νέες ἔρευνες.

Τὸ πεδίο τῆς ἔρευνας

Καθὼς ἡ ἐργασία ἀπομακρύνεται ἀπὸ τὴν πλήρωση τοῦ ὁράματος τῆς ὁλότητος καὶ δὲν ἐπιζητεῖ μιὰ λεπτομερὴ γραμματειακὴ ἀποτύπωση οὔτε ὑπόσχεται μιὰ συστηματικὴ ἀποδελτίωση τοῦ μύθου τῆς Πασιφάης στὰ νεοελληνικὰ λογοτεχνικὰ κείμενα τοῦ 20οῦ αἰῶνα, ὁδηγεῖται σὲ παραδειγματικὲς ἐπιλογὲς ποιητικῶν κυρίως κειμένων. Τὰ κείμενα αὐτὰ θεωρήθηκε ὅτι ἀναδεικνύουν μὲ ἔνταση καὶ πυκνότητα τὴν πολυπρισματικότητα καὶ τὴν πολυσημία ἐνὸς μυθικοῦ συμβόλου, ἀποτελοῦν ἱκανὲς πύλες εἰσόδου στὴ δυναμικὴ καὶ τὸν προβληματισμὸ ποὺ ἀναπτύσσονται καὶ προβάλλουν ὅψεις μυθοπλαστικῶν κόσμων ποὺ προκύπτουν ἀκριβῶς ἀπὸ τοὺς τρόπους μετάπλασης καὶ χρήσης αὐτοῦ τοῦ ἀρχετυπικοῦ συμβόλου.

Ἡ παρακολούθηση λοιπὸν τῆς ἀνακάλυψης καὶ τῶν κάθε λογῆς μεταπλάσεων τοῦ μύθου περιλαμβάνει στὴ μελέτη μου τὰ ἀκόλουθα: τὸ ποίημα τοῦ Κωστῆ Παλαμᾶ «Μιὰ βραδιὰ σ' ἓνα σπίτι» τῆς συλλογῆς *Οἱ Βωμοί* (1915)¹ τὸ ποίημα τοῦ Ἀγγέλου Σικελιανοῦ «V. Διοτίμα» ἀπὸ τὴν ἐνότητα «Ἡ Συνείδηση τῆς Γυ-

1. Κωστῆς Παλαμᾶς, *Οἱ Βωμοί*, Ἀθήναι, I.N. Σιδέρης [1922], σ. 140-150 (ἀ' ἔκδ. *Οἱ Βωμοί*. Πρώτη σειρὰ, Ἀθήνα, τυπ. «Ἐστία» Κ. Μάισερ καὶ Ν. Καργαδούρη, 1915). Τὸ ποίημα φέρει τὸ μῦθο «Οἶος πέπνυται / Ὀμηρος» καὶ χρονολογεῖται στὸ τέλος 28 τοῦ Μαρτίου 1915. Τὸ «βιβλίον» ὀρθογραφεῖται: «Βιβλίον πέμτο» (sic).

ναίικας» τῆς συλλογῆς *Πρόλογος στὴ Ζωή* (1915)² τὸ ποίημα τοῦ Νίκου Ἐγγονόπουλου «Στοὺς φίλους τῶν πόλεων» τῆς συλλογῆς *Τὰ κλειδοκύμβαλα τῆς σιωπῆς* (1939), ὅπως ἀναφέρθηκε ἥδη· τὸ θεατρικὸ ἔργο τοῦ Ἀγγελοῦ Σικελιανοῦ *Ὁ Δαίδαλος στὴν Κρήτη* (1943)³ τὸ πεζὸ κείμενο τοῦ Ἀνδρέα Ἐμπειρίκου *Ζεμφύρα ἢ Τὸ μυστικὸν τῆς Πασιφάης* (15 Ἰουνίου 1945)⁴ τὸ ποίημα τοῦ Μίλτου Σαχτούρη «Πασιφάη» τῆς συλλογῆς *Παραλογαῖς* (1948)⁵ τὸ θεατρικὸ ἔργο τοῦ Νί-

2. Ἀγγελος Σικελιανός, *Λυρικός Βίος*, τόμ. Γ', φιλολ. ἐπιμ. Γ.Π. Σαββίδης, Ἀθήνα, Ἰκαρος, 1966, σ. 152-160. Ἀπὸ τὶς πέντε «Συνειδήσεις» ποὺ ἀποτελοῦν τὸν *Πρόλογο στὴ Ζωή*, ἐκδίδονται αὐτοτελεῶς οἱ τρεῖς πρῶτες τὸ 1915 καὶ ἡ τέταρτη τὸ 1917. Τῆς πέμπτης πρωτοδημοσιεύεται τὸ τελευταῖο μέρος τὸ 1943 στὸ *Ἀντίδωρο*, Ἀθήνα, τυπ. Ἑλληνικὴ Ἐκδοτικὴ Ἑταιρεία, 1943. Τὸ σύνολο πρωτοεκδίδεται τὸν Δεκέμβριο τοῦ 1946 στὸν *Λυρικὸ Βίον*, τόμ. Β'. Βλ. καὶ Γ.Π. Σαββίδης, *Σημειώσεις στὸν Λυρικὸ Βίον τοῦ Ἀγγελοῦ Σικελιανοῦ*, φιλολ. ἐπιμ. Ναταλία Δεληγιαννάκη, Ἀθήνα, Σπουδαστήριο Νέου Ἑλληνισμοῦ, Ἑρμῆς, 2012, σ. 89.

3. Ἡ τραγωδία γράφεται ἀνάμεσα στὸν Μάιο καὶ τὸν Ὀκτώβριο τοῦ 1942, πρωτοδημοσιεύεται σὲ δύο συνέχειες στὴ *Νέα Ἑστία*, τχ. 392 (1 Ὀκτ. 1943) 1172-1192 καὶ τχ. 393 (15 Ὀκτ. 1943) 1224-1241, εἶναι ἀφιερωμένη στὸν «ἀδελφὸ Νίκο Καζαντζάκη» καὶ πρωτοεκδίδεται τὴν ἴδια χρονιά (ιδιωτικὴ ἔκδοσις, 48 σελίδες) καὶ στὴ συνέχεια στὴ σειρὰ *Θυμέλη*, τόμ. Β', φιλολ. ἐπιμ. Γ.Π. Σαββίδης, Ἀθήνα, Ἰκαρος, 1971, σ. 7-82.

4. Ἀνδρέας Ἐμπειρίκος, *Ζεμφύρα ἢ Τὸ μυστικὸν τῆς Πασιφάης*, ἐπιμ.-ἐπιμ. Γιώργης Γιατρομανωλάκης, Ἀθήνα, Ἀγρα, 2009 (α' ἔκδ. Ἀθήνα, Ἀγρα, 1998).

5. Μίλτος Σαχτούρης, *Ποιήματα (1945-1971)*, Ἀθήνα, Κέδρος, 1981, σ. 76-77.

κου Καζαντζάκη Κουρρος (1955)⁶ τὸ ποίημα τοῦ Γιάννη Ρίτσου «Ὁ νέος χορός» (6.IV.68), «Σειρὰ Δεύτερη» (1968) τῶν *Ἐπαναλήψεων* [1963-1969] τῆς συλλογῆς *Πέτρες Ἐπαναλήψεις Κιγκλίδωμα* (1972)⁷ τὸ ποίημα τῆς Ἀντείας Φραντζῆ «Λαβύρινθος» ἀπὸ τῆ συλ-

6. Ἡ πρώτη γραφὴ τῆς τραγωδίας γίνεται τὸ 1949 στὴν Ἀντίμπ. Τὸν Δεκέμβριο τοῦ ἴδιου χρόνου ὁ Καζαντζάκης τὴ μεταφράζει στὰ γαλλικὰ καὶ τὸ 1951 τὴν ἐπεξεργάζεται ἐκ νέου. Τὸ ἔργο πρωτοδημοσιεύεται σὲ δύο συνέχειες στὴ *Νέα Ἑστία*, τχ. 681 (15 Νοε. 1955) 1508-1521 καὶ τχ. 682 (1 Δεκ. 1955) 1588-1612 καὶ πρωτοεκδίδεται τὴν ἴδια χρονιὰ *Θέατρο Α΄. Τραγωδίες μὲ ἀρχαῖα θέματα. Προμηθεΐας, Κουρρος, Ὀδυσσεΐας, Μελισσα*, ἐπιμ. Ε.Χ. Κάσδαγλης, Ἀθήνα, Δίφρος, 1955. Βλ. καὶ *Θέατρο. Τραγωδίες μὲ ἀρχαῖα θέματα*, Ἀθήνα, Ἐκδόσεις Ἑλένης Ν. Καζαντζάκη, 1964, σ. 267-379· Χριστόφορος Μηλιώνης, «Ἡ πάλιν μὲ τὸν ταῦρο/Μινώταυρο στὴν Ἑλληνικὴ Γραμματεία (Ὁ «Κουρρος» τοῦ Νίκου Καζαντζάκη)», *Γράμματα καὶ Τέχνες*, ἀρ. 85 (Ὀκτ.-Φεβρ. 1999) 7-11. Σημειώνω ἐδῶ καὶ τὸ παιδικὸ μυθιστόρημα τοῦ Νίκου Καζαντζάκη, μὲ ἀναφορὰς στὸν Μινωικὸ κύκλο, *Στὰ παλάτια τῆς Κνωσοῦ*. Γιά ζητήματα χρονολόγησης καὶ τὶς προσπάθειες τοῦ Καζαντζάκη γιὰ ἔκδοση, οἱ ὁποῖες σταματοῦν περὶ τὸ 1943, βλ. Ἑλπινίκη Νικολουδάκη-Σουρῆ, «Νίκου Καζαντζάκη *Στὰ Παλάτια τῆς Κνωσοῦ*: Ζητήματα ταυτότητας καὶ ἐτερότητας στὴν προοπτικὴ τῆς σύνθεσης τῶν ἱστορικῶν χαρακτήρων», http://keimena.ece.uth.gr/main/t21/06_nikoloudaki-souri.pdf (προσπελάστηκε στίς 9.10.2021). Πρωτοεκδίδεται τὸ 1981. Βλ. καὶ Μαριάννα Σπανάκη, *Ὁ Καζαντζάκης καὶ ἡ παιδικὴ λογοτεχνία. Μύθος καὶ Ἱστορία στὰ μυθιστορήματα Ὁ Μέγας Ἀλέξανδρος καὶ Στὰ παλάτια τῆς Κνωσοῦ*, Ἀθήνα, Πανεπιστημιακὲς Ἐκδόσεις Κρήτης – Gutenberg, 2011.

7. Γιάννης Ρίτσος, *Πέτρες Ἐπαναλήψεις Κιγκλίδωμα*, Ἀθήνα, Κέδρος, 1972, σ. 60 καὶ *Ποιήματα Ι΄* (1963-1972), Ἀθήνα, Κέδρος, 1998, σ. 57-58.

λογή *Μεταποίηση ύλικων* (1982)⁸ καὶ τὸ ποίημα τῆς Ἀθηνᾶς Παπαδάκη, «Μητρότητα» ἀπὸ τῆ συλλογῆς *Γῆ καὶ πάλι* (1986).⁹

Τοῦτο διόλου δὲν σημαίνει φυσικὰ ὅτι δὲν μπορεῖ νὰ ἐντοπιστοῦν καὶ ἄλλες Πασιφάες στὰ χρόνια γιὰ τὰ ὁποῖα συζητοῦμε σὲ ποιητικά, θεατρικά, πεζά, ἐλληνικά καὶ ξένα κείμενα, πὺλ ἀναδημιουργοῦν, τροποποιοῦν ὁπτικές, ἀκολουθοῦν (περισσότερο ἢ λιγότερο πιστά) ἢ ἀναποδογυρίζουν τὸν μῦθο. Ὡστόσο γενικὰ μιλώντας ἡ Πασιφάη, ὅσο ἐπιτρέπει τὸ ἐποπτικὸ βλέμμα πὺλ διαμορφώνεται στὸ μεταξὺ καὶ δοκιμάζεται, δὲν ἔχει τὴν ἴδια συχνότητα καὶ πυκνότητα παρουσίας σὲ σχέση, ἅς ποῦμε, μὲ τοὺς μυθικοὺς χαρακτῆρες τοῦ περιβάλλοντός της, τὶς ὑπόλοιπες μορφές τοῦ εὐρύτερου Μινωικοῦ κύκλου ὅπως ἡ Ἀριάδνη, ὁ Μινώταυρος, ὁ Θησέας, ὁ Δαίδαλος ἢ/καὶ ὁ ἴδιος ὁ Μίνωας. Γι' αὐτὲς λοιπὸν τὶς τελευταῖες μορφές πὺλ λειτουργοῦν καὶ σημαίνουν σὲ κείμενα, ποιητικά καὶ πεζογραφικά τοῦ 20οῦ αἰῶνα, καὶ κορφολογώντας ἀπολύτως ἐνδεικτικά, θὰ μπορούσε κανεὶς νὰ σημειώσῃ τὶς καταθέσεις τοῦ Γιώργου Σεφέρη, τοῦ Ὀδυσσέα Ἐλύτη, τοῦ Στρατῆ Τσίρκα, τῆς Κατερίνας Ἀγγελάκη-Ρούκ, τοῦ Γιάννη Κοντοῦ, τοῦ Χριστόφορου Λιοντάκη, τοῦ Ἑκτορα Κακναβάτου, τοῦ Νάνου Βαλαω-

8. Ἀντεία Φραντζῆ, *Τὸ ἔσω χάραγμα* 1975-2015, Ἀθήνα, sestina, 2021, σ. 73.

9. Τὸ ποίημα πρωτοδημοσιεύεται στὸ περιοδικὸ *Ἡ λέξη*, τχ. 39 (Νοέ. 1984) 794 καὶ ἐντάσσεται στὴ συλλογῆς *Γῆ καὶ πάλι*, Ἀθήνα, Ὑάκινθος, 1986.

ρίτη, τοῦ Νάσου Βαγενᾶ, τοῦ Μανώλη Πρατικάκη, τοῦ Κυριάκου Χαραλαμπίδη, τῆς Ρέας Γαλανάκη, τοῦ Τίτου Πατρίκιου, τῆς Ζωῆς Σαμαρᾶ, τοῦ Γιώργου Μανουσάκη, τοῦ Θανάση Χατζόπουλου,¹⁰ τοῦ Φαίδωνα Ταμβακάκη, ἀλλὰ καὶ τοῦ André Gide, τῆς Marguerite Yourcenar, τοῦ Jorge Luis Borges, του Friedrich Dürrenmatt, τοῦ Michel Butor, τῆς Mary Renault, τοῦ Tor Age Bringsværd, τοῦ Thomas Shapcott¹¹ καὶ ἄλλες πολλές.

Ὁ μῦθος καὶ οἱ γοητευτικὲς διαδρομὲς του

Μὲ τὴν εἰσαγωγικὴ παρατήρηση ὅτι ὁ μῦθος καὶ σὲ σύγχρονους ποιητὲς καὶ πεζογράφους μπορεῖ νὰ ἀνασημασιοδοτεῖται ὡς διακείμενο σὲ μιὰ σπαράσσουσα, κατὰ τεκμήριο, ἱστορικὴ πραγματικότητα καὶ ὅτι μυθικὰ ὄντα μπορεῖ νὰ λειτουργοῦν ὡς σύγχρονα προσωπεῖα καὶ σὲ ἀστρικὰ περιβάλλοντα, ἡ Πασιφάη, ὅπως καὶ κάθε ὄνομα, δὲν μπορεῖ νὰ λειτουργεῖ μόνο μιμητικὰ διότι, ἐκτὸς ἀπὸ πραγματολογικὸς δείκτης, εἶναι κι ἓνας νοηματικὸς δείκτης, ἓνα γλωσσικὸ ση-

10. Βλ., ἐδῶ, στὰ «Ἐπιλεγόμενα».

11. Τὸ ποίημα τοῦ Thomas Shapcott, μὲ τίτλο «Πασιφάη», ἐνταγμένο στὴν ποιητικὴ σύνθεση *Μινώταυρος* τῆς συλλογῆς *Inwards to the Sun: Poems to 1969*, ὅπου ὁ λόγος ἐκφράζεται σὲ πρῶτο πρόσωπο, μεταφράζεται στὰ ἑλληνικὰ, στὸ *Νέα Πορεία*, τόμ. 29, τχ. 335-337 (Ἰαν.-Μάρτ. 1938) 37-38, μτφρ. Δημήτρης Τσαλουμάς. Γιὰ τὸ κείμενο, βλ. <https://www.greek-language.gr/periodika/mags/neaporeia/1983/335-337/113358> (προσπελάστηκε στίς 3.1.2022).

μεῖο ποὺ σημαίνει ὅτι εἶναι μιὰ εἰκόνα, μιὰ νοητικὴ κατασκευὴ μὲ συνδηλώσεις μέσα σὲ συγκεκριμένα καὶ ξεχωριστὰ κάθε φορὰ συμφραζόμενα.¹²

Ἡ Πασιφάη λοιπόν, ὀλόφωτη, λάμπει πρὸς ὅλους καὶ εἶναι ὀρατὴ ἀπὸ ὅλους, ὅπως ἄλλωστε ὑποδεικνύει τὸ ἔτυμον τοῦ ὀνόματός της,¹³ θυγατέρα τοῦ Ἥλιου καὶ τῆς Περσηίδας, ἀδελφὴ τοῦ Πέρη, τοῦ Αἰήτη καὶ τῆς μάγισσας Κίρκης, σύζυγος τοῦ Μίνωα, μητέρα,

12. Μιὰ ἐνδεικτικὴ βιβλιογραφία γιὰ τὸν μύθο θὰ μπορούσε νὰ συμπεριλάβει τὰ ἑξῆς: Mircea Eliade, *Aspects du mythe*, Paris, Gallimard, 1963· *Le mythe de l'éternel retour*, Paris, Gallimard, 1969· Paul Diel, *Le symbolisme dans la mythologie grecque*, Paris, Payot, 1966 · Lillian Feder, *Ancient Myth in Modern Poetry*, New Jersey, Princeton University Press, 1971· Παναγῆς Λεκατσῶς, *Λαβύρινθος (Καταγωγή καὶ ἐξέλιξη ἐνὸς τύπου ποιητικῆς μυθοπλασίας)*, Ἀθήνα 1973· William Righter, *Myth and Literature*, London, Routledge & Kegan Paul Ltd, 1975· Parvin F. Sharpeless, *Symbol and Myth in Modern Literature*, Hayden Book Company, Inc., USA 1976· Eric Gould, *Mythical Intentions in Modern Literature*, New Jersey, Princeton University Press, 1981· *Dictionnaire des mythes littéraires* (sous la direction du Pierre Brunel), Monaco, éd. du Pocher, 1988· Pierre Brunel, *Mythocritique. Théorie et parcours*, Paris, Presses Universitaires de France, 1992.

13. John K. Papadopoulos, *Lexicon Iconographicum Mythologiae Classicae (LIMC)*, Artemis Verlag, Zürich/München 1994, s.v. Pasiphae, vol. VII.1, σ. 193-200· Franco Montanari, *Σύγχρονο λεξικὸ τῆς ἀρχαίας ἐλληνικῆς γλώσσας*, ἐπιμ. Α. Ρεγκάκος, Ἀθήνα, Παπαδήμας, 2013, σ. 1613· Henry George Liddell καὶ Robert Scott. *Greek-English Lexicon*. Ὁξφόρδη, Clarendon Press, 1996· Δημήτριος Δημητράκος, *Μέγα λεξικὸν ὅλης τῆς ἐλληνικῆς γλώσσας*, τόμ. Ζ', 1949, σ. 5577.

μεταξὺ ἄλλων ἔξι παιδιῶν, τῆς Φαίδρας καὶ τῆς Ἀριάδνης, ἐπὶ κλησὶς τῆς Σελήνης, μὲ λατρευτικὸ χάλκινο ἄγαλμα μαζί μὲ τὸν Ἥλιο (Παυσανίας, 3.26.1), ἀποτελεῖ τὴν πρωταγωνιστικὴ μορφή.¹⁴

Θυμίζω γρήγορα ὅτι ὁ βασιλιάς τῆς Κρήτης Μίνωας, προκειμένου νὰ ἀποδείξει στοὺς Κρήτες ὅτι χαίρει τῆς εὐνοίας τῶν θεῶν, ζητᾷ ἀπὸ τὸν Ποσειδῶνα ἕναν οἶωνό αὐτῆς τῆς ἐκτίμησης καὶ ἐκεῖνος τοῦ στέλνει ἕναν ταῦρο ἐξαιρετικῆς ὁμορφιάς πρὸ ἄσπρου ἀπ' τὸν ἀφρὸ καὶ ἀπὸ τὸ γάλα καὶ ἀπὸ τὸ χιόνι,¹⁵ ὁ ὁποῖος ἀναδύεται ἀπὸ τὴ θάλασσα καὶ εἶναι προορισμένος, σύμφωνα μὲ τὴ θεϊκὴ ἐντολή, νὰ θυσιαστεῖ. Ὁ Μίνωας παρακούει ἀδυνατώντας νὰ ἐκτελέσει τὴν ἐντολὴ καὶ ὁ θεὸς οἰσטרηλατεῖ τὴ βασίλισσα Πασιφάη μὲ ἔρωτα πρὸς τὸν ταῦρο. Μὲ τὴν παρέμβαση τῆς ἄριστης τεχνουργίας τοῦ Δαίδαλου, ὁ ὁποῖος κατασκευάζει ἕνα ξύλινο ὁμοίωμα ἀγελάδας, ἡ Πασιφάη ζευγαρώνει μὲ τὸ ζῶο. Ἀπὸ τὴ συνένωση προκύπτει ὁ Μινώταυρος ποὺ φυλακίζεται στὸν ἐπίσης δαιδαλικῆς ἐμπνευσης λαβύρινθο, ὅπου καὶ δέχεται μὲ περιοδικότητα ἐπτά νέους καὶ ἐπτά νέες ἀπὸ τὴν Ἀθήνα ἕως τὴ μοιραία συνάντηση μὲ τὸν Θησέα.

Ἀναπόσπαστο λοιπὸν μέρος τοῦ Μινωικοῦ κύκλου ἡ Πασιφάη μὲ τὴν παράβαση τῆς φυσικῆς τάξης καὶ τῆς θεϊκῆς ἀρχῆς, τὴ διασάλευση τοῦ οἴκου τοῦ Μίνωα, τὴν κτηνοβασία καὶ τὴ γέννηση τοῦ διφυοῦς καὶ ἀντι-

14. Βλ. καὶ ἐδῶ, σ. 71.

15. Ἀγγελος Σικελιανός, *Ὁ Δαίδαλος στὴν Κρήτη, Νέα Ἑστία*, ὁ.π., σ. 1186.

νομικοῦ τέρατος, semibovemque virum semivirumque bovem κατὰ τὸν Ὀβίδιο (*Ἑρωτική τέχνη* 2.24), ἀπασχολεῖ στὴ μακρὰ διάρκεια τοῦ χρόνου ἀρχαίους, Ρωμαίους καὶ Βυζαντινοὺς συγγραφεῖς, χρονογράφους, σχολιαστὲς καὶ μυθογράφους.

Ἔτσι ἀναφορὲς στὸν μῦθο τῆς Πασιφάης ἀπαντοῦν σὲ προκλασικὲς σπαραγμένες μαρτυρίες ὅπως στὸν Ἡσίοδο (ἀπ. 145) ἢ στὸν Βακχυλίδη (*Διθ.* ἀπ. 26). Μὲ τὴ σημείωση ὅτι βασικὴ, ἀν καὶ ὄχι μοναδική, πηγὴ τοῦ μῦθου γιὰ μεταγενέστερους συγγραφεῖς ἀποτελεῖ ἡ *Βιβλιοθήκη* (1.9, 3.1.4, 3.15.8) τοῦ Ἀπολλόδωρου, συναντοῦμε τὴν Πασιφάη, μεταξὺ ἄλλων, στοὺς Ἴσοκράτη (*Ἑλένης Ἐγκώμιον* 27), Ἀπολλώνιο τὸν Ρόδιο (*Ἀργοναυτικά* 3.999, 3.1074-6), Διόδωρο Σικελιώτη (*Ἱστορική Βιβλιοθήκη* 4.13.4), Φίλωνα τὸν Ἀλεξανδρέα (*Περὶ τῶν ἐν μέρει διαταγμάτων* 3.43-44), Καλλίμαχο (*Ὑμνος εἰς Δῆλον* 310-311), Ἡράκλειτο τὸν παραδοξογράφο (*Περὶ ἀπίστων* 7), Πλούταρχο (*Βίοι Παράλληλοι*, *Θησεὺς* 19 καὶ *Ἡθικά. Γαμικά παραγγέλματα* 9), Λουκιανό (*Περὶ ὀρχήσεως* 49, *Περὶ ἀστρολογίης* 16),¹⁶ Παυσανία (*Ἑλλάδος περιήγησις* 3.26.1, 5.25.9),

16. Σημειῶνω ἰδιαιτέρως τὸ ἀπόσπασμα ἀπὸ τὸ κείμενο τοῦ Λουκιανοῦ (125-180 μ.Χ.), διότι εἶναι εὐκρινές, σὲ μεταγενέστερα χρόνια, μιὰ ὀρθολογικότερη ἀνάγνωση τοῦ μῦθου: ὅτι δηλαδὴ ὁ Δαίδαλος δὲν εἶναι ὁ κατασκευαστὴς τῆς δαμάλας-πλάνης ἀλλὰ ὁ ἀφηγητὴς γιὰ τὸν ἀστερισμὸ τοῦ ταύρου· μάλιστα ἡ ἀφήγησή του ἀσκει γοητεία στὴν Πασιφάη, ἡ ὁποία δὲν οἰστρογηλατεῖται πλέον ἀπὸ ἔρωτα πρὸς τὸν ταῦρο ἀλλὰ πρὸς τὸν λόγο. «Τάχα δὲ καὶ Πασιφάη, παρὰ Δαιδάλου ἀκούσασα ταύρου

Φιλόστρατο τὸν Πρεσβύτερο (*Εἰκόνες* 1.16), Νόννο (*Διονυσιακά* 40.290, 47.395-40), Λιβάνιο (*Προοιμνάσματα* 2.21), Ἰωάννη Μαλάλα (*Χρονογραφία* 4.16-18), Γεώργιο Σύγκελλο (*Ἐκλογή Χρονογραφίας*, σ. 191.20 Mosshammer), Φώτιο (*Βιβλιοθήκη* κώδ. 250, σ. 443a Bekker), Γεώργιο Κεδρηνό (*Σύνοψις Ἱστοριῶν* τ. I, σ. 214-215 Bekker), Εὐστάθιο Θεσσαλονίκης (πολυάριθμες ἀναφορὲς στὰ *Ὑπομνήματα* στὴν Ἰλιάδα καὶ τὴν Ὀδύσεια), Ἰωάννη Τζέτζη (*Χιλιάδες* 1.19.490, 4.137.364, 12.409.399). Στὸν ἐνδεικτικὸ αὐτὸ κατὰλογο χρήσιμο εἶναι νὰ συμπεριληφθοῦν καὶ Ρωμαῖοι συγγραφεῖς ὅπως ὁ Βιργίλιος (*Ἐκλογές* 6.45-60 καὶ *Αἰνείαδα* 6.24-26), ὁ Ὀβίδιος (*Ἑρωτικὴ τέχνη* 1.289-326, *Ἡρώιδες* 4.57-58, 4.165-166, 10.91, *Μεταμορφώσεις* 8.131-3, 9.735-40, *Fasti* 3.499), ὁ Προπέρτιος (*Ἑλεγεῖς* 2.32.57-58, 3.19.11-12, 4.7.57-58), ὁ Σενέκας (*Φαίδρα* 113-114, 688-689), ὁ Ὑγίνος (*Fabulae* 40).

Ὡστόσο ἰδιαίτερη μνεῖα κρίνω ὅτι χρειάζεται στὴν ἀποσπασματικὰ σωζόμενῃ τραγωδίᾳ τοῦ Εὐριπίδῃ *Κρῆτες* (περ. 442-432 π.Χ.), στὴν ὁποία, ὅπως εἶναι γνωστό, σώζεται ὁ ἐξαιρετικὸς μονόλογος, ἡ ἀπολογία τῆς Πασιφάης στὴν κορυφαία σκηνὴ ἀνάμεσα στὸν Μίνωα καὶ τὴν Πασιφάη. Ἡ εὐριπίδεια βασιλίсса, χωρὶς νὰ ἀρνεῖται τὴν πράξιν της, ἀρνεῖται τὴν ἠθικὴ αὐτουργία, «ἀποποιεῖται τὰ ἀνήθικα καὶ ἐνοχοποιή-

τε πέρι τοῦ ἐν τοῖς ἄστροισι φαινομένου καὶ αὐτῆς ἀστρολογίης, ἔς ἔρωτα τοῦ λόγου ἀπίκετο, ἔνθεν νομίζουσιν ὅτι Δαίδαλός μιν τῷ ταύρῳ ἐνύμφευσεν» (Λουκιανός, *Περὶ τῆς ἀστρολογίης*, 16).

τικὰ κίνητρά της»¹⁷ καὶ μεταθέτει τὴν εὐθύνη εἴτε στὴν ὀργὴ τῶν θεῶν εἴτε στὴν προκλητικὴ ἀσέβεια τοῦ Μίνωα μὲ μιὰ ρητορικὴ τῆς μανίας, βασικὸ ἐπιχείρημα τῆς ὁποίας εἶναι ἡ ἀκούσια συμμετοχὴ τῆς στὴν πράξη (ἐκ θεοῦ γὰρ ἐμηνάμην, / ἀλγῶ μέν, ἔστι δ' οὐχ ἐκούσιον κακόν, στ. 9-10)· ὁ θεὸς τῆς ἐνέβαλε νοσηρὸ πάθος ὥστε ἡ ἴδια νὰ ἔλκεται καὶ νὰ γοητεύεται ἀπὸ τὰ χαρακτηριστικὰ τοῦ ταύρου: ὡς εὐπρεπὴς μὲν ἐν πέπλοισιν ἦν ἰδεῖν, / πυρσῆς δὲ χαίτης καὶ παρ' ὀμμάτων σέλας / οἶνωπὸν ἐξέλαμπε περ[καί]νων γένυν; (στ. 13-15).¹⁸

Ἀλλὰ ἀξιίζει, ἔστω καὶ ὑπαινικτικά, νὰ ἀναφερθεῖ κανεὶς καὶ στὸν Νικηφόρο Βασιλάκη, γνωστὸ ρήτορα καὶ διδάσκαλο τῆς ρητορικῆς τοῦ 12ου μ.Χ. αἰώνα, ὁ ὁποῖος συνένταξε εἴκοσι ἐπτὰ ἡθοποιίες (εἶδος προγυμνάσματος, ρητορικῆς ἄσκησης, μὲ τὴ δημιουργία ἐνός

17. Εὐριπίδης, *Κρήτες*, εἰσ.-μτφρ.-ἐρμην. παράρτημα Γιδώργος Σαμπατακάκης, Ἀθήνα, Σμίλη, 2007, σ. 63. file:///C:/Users/User/Downloads/Sampatakakis%20Euripides%20Cretans%20(2).pdf (προσπελάστηκε στίς 27.6.2021).

18. Γιδώργος Σαμπατακάκης, ὁ.π., σ. 38-39. *Μήπως ποὺ ἔμοιαζε τόσο ἐλκυστικὸς μὲς στὴν ὑπέροχη φορεσιά του, / ἢ μήπως τὰ κόκκινα μαλλιά καὶ τὰ μάτια του / μὲ τύφλωσαν μὲ τὴν ἀλλόκοτη λάμψη τους;* Πρβ. καὶ τὴ μετὰφραση τοῦ Γιδώργου Γιατρομηνολάκη στὸ «Πασιφάη, ἓνα γυναικεῖο δράμα» (21.02" κ.έ.), <https://www.blod.gr/lectures/pasifai-ena-gynaikio-drama/> Ἡ ὠραιότης του τάχα μέσα στὰ λαμπρὰ του ἐνδύματα / τὰ φλογώδη μαλλιά του τῶν ματιῶν του τὸ σέλας / ἢ τὸ κατάμαντρο γένι του νὰ ἀστράφτει ὅπως τὸ σταφύλι τὸ ὀλόμανρο; (προσπελάστηκε στίς 12.10.2021).

φανταστικοῦ μονολόγου μὲ συναισθήματα, σκέψεις καὶ προβληματισμοὺς τοῦ ἥρωα ἢ τῆς ἡρώιδας γιὰ τὶς περιπέτειες τοῦ βίου) καὶ ἀφιέρωσε μία ἀπὸ αὐτές, τὴν εἰκοστὴ πέμπτῃ, στὴν Πασιφάη, μὲ τίτλο «Τίνας ἂν εἴποι λόγους ἡ Πασιφάη, ταύρου ἐρασθεῖσα». Γιὰ τὴ σύνταξιν αὐτῆς τῆς ἡθοποιίας ὁ Βασιλάκης ἀντλεῖ ἀπὸ τὴ *Βιβλιοθήκη*, ἐμμένει κυρίως στὸν ἔρωτα τῆς Πασιφάης καὶ στὴ συμβολὴ τοῦ Δαίδαλου γιὰ τὴν ἐπιτευξὴ τῶν σχεδίων της καὶ σκηνοθετεῖ τὴν Πασιφάη, κυριευμένη ἀπὸ ἔρωτα, νὰ ἀπευθύνεται στὸ ζῶο καὶ νὰ παρακαλεῖ τοὺς θεοὺς νὰ τὴ βοηθήσουν γιὰ τὴν ἐκπλήρωση τῆς ἐπιθυμίας της.¹⁹

Ἀναμφίβολα ἡ Πασιφάη, καθὼς ἐξάπτει τὴ φαντασία καλλιτεχνῶν ἤδη ἀπὸ τὴν ἀρχαιότητα ἕως τὶς μέρες μας, δημοφιλὴς μάλιστα στὴν τέχνη τῶν Ρωμαίων καὶ τῶν Ἑτρούσκων, ἀποτυπώνεται —σταχυολογῶ ἐνδεικτικὰ— σὲ ἐρυθρόμορφη κύλικα τοῦ 4ου αἰῶνα π.Χ., σὲ τοιχογραφίες τῆς Πομπηίας, σὲ ψηφιδωτὰ καὶ σὲ μαρμάρινα ἀνάγλυφα.²⁰ εἰκονογραφεῖ, λόγου χάρι, χειρόγραφα τοῦ 16ου αἰῶνα μὲ τὶς *Μεταμορφώσεις* τοῦ Ὁβιδίου, καὶ βεβαίως ἡ μορφή της ἀποτελεῖ τὸν πυρῆνα εἰκαστικῶν ἀναπαραστάσεων: ἐνδεικτικὰ ἀναφέρω τοὺς σχετικοὺς πίνακες τοῦ Jean (Lemaire-

19. Βλ. καὶ τὴ μεταπτυχιακὴ ἐργασία τῆς Εὐανθίας Νικολαΐδου, *Οἱ Ἡθοποιεῖς τοῦ Νικηφόρου Βασιλάκη. Παράδοση καὶ πρωτοτυπία*, Τομέας ΜΝΕΣ, Τμῆμα Φιλολογίας ΑΠΘ, Θεσσαλονίκη 2015, <https://ikee.lib.auth.gr/record/272321/files/GRI-2015-15186.pdf> (προσπελάστηκε στίς 18.12.2021).

20. *LIMC*, ὁ.π., vol. VII.2, σ. 129-132.

Poussin) Lemaire *Ὁ Δαίδαλος κατασκευάζει τὸ δμοίωμα τῆς ἀγγελάδας γιὰ τὴν Πασιφάη* (1659), τοῦ Gustave Moreau *Ἡ Πασιφάη καὶ ὁ ταῦρος* (1876), τοὺς τρεῖς πίνακες τοῦ André Masson *Ἡ Πασιφάη καὶ ὁ ταῦρος* (1937, 1942 καὶ 1945)²¹ — ἡ ἰδιαίτερη συγγένεια τοῦ ζωγράφου μὲ τὸ ζήτημα ποὺ μᾶς ἀπασχολεῖ ὀδηγεῖ, ὅπως προκύπτει καὶ ἀπὸ τῇ συνέχεια, καὶ σὲ μιὰ νέα ἐπίσκεψη —, τοῦ Jackson Pollock μὲ τῇ (μετα)πολεμικῇ *Πασιφάη* (1943)²² ἀλλὰ καὶ ἐλληνικὲς

21. Βλ. τὰ ὅσα ὑποστηρίζει ὁ Νικόλας Κάλας, στὸ σπίτι τοῦ ὁποίου, θυμίζω, εἶχε γίνεи ἡ πρώτη ἀτομικὴ ἔκθεση ζωγραφικῆς τοῦ Ν. Ἐγγονόπουλου (1939), γιὰ τοὺς πίνακες τοῦ Masson στὸ ἄρθρο του «Ἡ πρόκληση τοῦ ὑπερρεαλισμοῦ» [1979], *Πλανόδιον*, τχ. 10 (Ἰούλ. 1989) 171: «Σήμερα οἱ ὑπερρεαλιστικοὶ πίνακες τοῦ André Masson τῶν δεκαετιῶν τοῦ '30 καὶ τοῦ '40 συγκαταλέγονται ἀνάμεσα στοὺς περιφημότερους τοῦ αἰῶνα μας, ἔχοντας ἐπιβιώσει τοῦ παροξυστικοῦ ἐξπρεσιονισμοῦ τόσο τῶν ὑπερρεαλιστῶν ὅσο καὶ τῶν νόθων κληρονόμων τους, τῶν καλλιτεχνῶν τῆς Ζωγραφικῆς τῆς Κίνησης [action painting]».

22. Ἄς μὴν ξεχνοῦμε ὅτι ὁ Masson τὸ 1934 ὀδηγεῖται σ' ἓνα ταξίδι φυγῆς στὴν Ἰσπανία, συμμετέχει μὲ τὸν τρόπο του, μὲ συνθέσεις ὀξύτατου κριτικοῦ περιεχομένου γιὰ τὴν καταδίκη τῆς φασιστικῆς παράταξης κατὰ τὴ διάρκεια τοῦ Ἰσπανικοῦ Ἐμφυλίου, ὅτι ἐπιστρέφει στὴ Γαλλία τὸ 1936 μὲ αὐξημένη τὴν αἰσθηση τοῦ δράματος καὶ τῆς θυσιαστικῆς τελετουργίας ἐξαιτίας καὶ τῆς ταυρομαχίας, ὅτι κατὰ τὴ διάρκεια τῆς γερμανικῆς κατοχῆς στὸ Παρίσι πολλὰ ἀπὸ τὰ ἔργα του καταστράφηκαν διότι θεωρήθηκαν δείγματα ἐκφυλισμένης τέχνης καὶ ὅτι ὁ ἴδιος αὐτοεξορίστηκε μαζί μὲ ἄλλους Γάλλους καὶ Εὐρωπαίους διανοούμενους, διέφυγε στὴ Μαρτινίκα καὶ στὴ συνέχεια στὶς ΗΠΑ, ὅπου ἄσκησε μεγάλη ἐπιρροή στὴν ἀνάπτυξη τοῦ ἀμερικανικοῦ ἀφηρημένου ἐξπρεσιονισμοῦ καὶ μάλιστα στὸν Jack-

προσλήψεις ὅπως τοῦ Δημήτρη Μπισκίνη (1891-1947), τοῦ Νίκου Δαμιανάκη (1920-2005),²³ τοῦ Νίκου Ἐγγονόπουλου (1907-1985), γιὰ τὸν ὁποῖο θὰ γίνεῖ ἄλλωστε ἰδιαίτερος λόγος στὴν οἰκεία ἐνότητα. Ἀκόμη, ὁ μῦθος τῆς γοητεύει καὶ κινητοποιεῖ φωτογράφους (συναφεῖς εἶναι, ἃς ποῦμε, οἱ φωτογραφίες τῆς Πολωνῆς Laura Makabresku),²⁴ σκηνοθέτες καὶ χορογράφους, μὲ πλέον πρόσφατο παράδειγμα τὴν ἐξαιρετικὴ παράσταση τοῦ Δημήτρη Παπαϊωάννου («Ἐγκάρσιος προσανατολισμός») (2021).²⁵

Σὲ γενικὲς γραμμὲς ὁ μῦθος τῆς Πασιφάης, ὅπως παραδίδεται στὶς βασιμότερες τουλάχιστον παραλλαγές του, μπορεῖ νὰ ἀποτελεῖ μέρος μιᾶς ἀξιοσημειώτης εὐδιάκριτης μυθικῆς παράδοσης γιὰ πάθη ποὺ ἐκδηλώνονται ἀνάμεσα σὲ ἀνθρώπους καὶ ζῶα, τὴν ἴδια στιγμή ὅμως διαφοροποιεῖται σημαντικά: α) πούθενά δὲν ἐντοπίζεται κάποια διαδικασία μεταμόρφωσης (ὁ

son Pollock. Ἐπέστρεψε στὴ Γαλλία τὸ 1946. Γιὰ περισσότερα ἔργα, βλ. καὶ https://www.greek-language.gr/digitalResources/ancient_greek/mythology/lexicon/crete/page_007.html (προσπελάστηκε στίς 26.1.2022).

23. Βλ. καὶ Πανταζής Μάντζιος, *Ποίηση καὶ ζωγραφικὴ στοὺς Ἑλλήνες μεταπολεμικοὺς ὑπερρεαλιστές*, διδ. διατριβή, Τμῆμα Φιλολογίας, Πανεπιστήμιο Ἰωαννίνων 2013, σ. 260 καὶ εἰκ. 73 <https://thesis.ekt.gr/thesisBookReader/id/37754#page/2/mode/2up> (προσπελάστηκε στίς 15/4/2022).

24. <https://lauramakabresku.com> (προσπελάστηκε στίς 26.1.2022).

25. <https://www.onassis.org/el/whats-on/dimitris-papaioannou-transverse-orientation> (προσπελάστηκε στίς 5.1.2022).

ταῦρος, ἃς ποῦμε, δὲν εἶναι ἕνας μεταμορφωμένος θεός, ὅπως γιὰ παράδειγμα συμβαίνει μὲ τὸν μῦθο τῆς ἀρπαγῆς τῆς Εὐρώπης ἀλλὰ καὶ ἡ Πασιφάη δὲν μεταμορφώνεται γιὰ λόγους ἐκδίκεσης σὲ φυτό, ζῶο ἢ πτηνό· β) ἡ Πασιφάη καταφεύγοντας στὴν ποιητικὴ τῆς ἀπάτης (ὁ Δαίδαλος λειτουργεῖ ὕστερα ἀπὸ δική της ἐντολή) παίρνει ἡ ἴδια πρωτοβουλίες, προπορεύεται στὶς κινήσεις της καὶ ἀναζητᾷ τὸν ταῦρο συνειδητὰ γιὰ σύντροφό της χωρὶς νὰ χρειάζεται νὰ ὑπομένει καρτερικὰ τοὺς δικούς του σχεδιασμούς· ἀντίθετα ἐπιζητεῖ νὰ τὸν πλανέψει· γ) ὁ ἀπόγονός της δὲν εἶναι ἥρωας, εἶναι ἕνα τέρας.²⁶

Οἱ ἀντιδράσεις καὶ οἱ στάσεις σύγχρονων ποιητῶν καὶ καλλιτεχνῶν ἀπέναντι στὸν μῦθο ποικίλλουν καὶ μπορεῖ νὰ κυμαίνονται ἀπὸ τὸν ἀποτροπιασμό, τὴν κατὰκριση καὶ τὴν περίσκεψη ἕως τὴ συμπάθεια καὶ τὴ συναισθηματικὴ σύγκλιση· κάποτε ἐνισχύουν τὸ μυθικὸ σύμβολο, ὅπως τόνίστηκε ἤδη, μὲ ἰσχυρὰ ἱστορικὰ καὶ ἰδεολογικὰ συμφραζόμενα ἢ μὲ τὴν προσπάθεια γιὰ τὴν ἀμβλυνση τοῦ ὁρίου ἀνάμεσα στὸ ἀνθρώπινο καὶ τὸ ζωικὸ (ἐξανθρωπισμός τοῦ ταύρου ἢ/καὶ ἀποκτήνωση τῆς Πασιφάης),²⁷ τὸ πολιτισμένο καὶ τὸ ἀπολίτιστο, τὴν ὑγεία καὶ τὴν τρέλα ἢ ἀκόμη ἀνάμεσα

26. Βλ. καὶ Rebecca Armstrong, *Cretan Women. Pasiphae, Ariadne, and Phaedra in Latin Poetry*, Oxford/New York, Oxford University Press, 2006, σ. 169-186.

27. Βλ. καὶ Γιώργος Π. Πεφάνης, *Θεατρικὲς καὶ φιλοσοφικὲς σκηνὲς τῆς ζωικότητος*, Ἀθήνα, Παπαζήσης, 2018.